

ADALET DAİRESİ TEMELLENDİRMESİ ETRAFINDA HİNDİSTAN'DAKİ TÜRK SULTANLARININ UYGULAMALARINA BAKMAK

Dr. Öğr. Üyesi Bilal KOÇ*

Öz

Bu çalışmada Ortaçağ Türk-İslam devletlerinden Delhi Türk Sultanlığı hükümdarlarının adalet politikaları incelenmiştir. Devlet, kurum, toplum ve bireyleri ilgilendiren konularda ortaya çıkan adaletsizlik, dava sorunları, talep ve anlaşmazlıklar karşısında sultanların tutumu, dönemin kaynakları ışığında araştırılmıştır. Söz konusu raporlar, en küçük yargı gelişmelerinin bile sultanların dikkatini çektiğini yansıtmaktadır. Sultan Kutbeddin Aybek döneminde bir kişinin bir başkasının otuna dahi dokunmadığını ortaya koyan kaynaklar, olması gereken adalet sistemini vermişlerdir. Sultan Şemseddin İltutmuş'un adalet anlayışına dair en net kayıtları sunan İbn Battûta'nın seyahatnamesi, nakilleriyle uygulanan adli politikaların bir diğer yönünü sunmuştur. Toplumda herhangi bir şekilde haksızlığa uğradığını düşünenlerin renkli kıyafet giymelerini sağlamıştır. Yine İltutmuş, geceleyin de insanların mağdur edileceğini düşünerek sarayın kapısına çan astırmıştır. Bu itibarla zamanında ve yerinde adaleti sağlamaya çalışan bir hükümdar imajını ortaya koymuştur. Burada hem Türk hem de İslam tarihinin anlatımında sıklıkla karşımıza çıkan Halife Ömer imajı üzerinden bir adalet sisteminin sunulduğu görülmektedir. Ayrıca amansız bir mücadeleyi ortaya koyan Sultan Raziye Begüm'ün hak arayışı da çalışmada ele alınan bir diğer konu olmuştur. Hazine'nin bütün toplumun hakkı olduğunun bilincinde olarak hareket edip, sultan olmasına rağmen eşinin ihtiyaçlarını gidermek için oraya dokunmayı uygun bulmasına Sultan Nâsreddin'in tutumu işlenen hususlardan olmuştur. Devlete ve tahtına karşı geliştiği iddia edilen muhalif hareketin liderlerini halka açık bir mahkemede yargılayan Sultan Celâleddin'in kararı dikkat çekicidir. Toplumun alış veriş sırasında mağdur edilmemesi için denge ve denetim kuran Sultan Alâeddin'in faaliyetleri de çalışmada yer bulmuştur.

Anahtar kelimeler: Hindistan, Delhi, İslâm, Türk, Adalet.

Geliş Tarihi: 12 Şubat 2021 - Kabul Tarihi: 03 Mart 2021.

Atıf Bilgisi: Bilal Koç, "Adalet Dairesi Temellendirmesi Etrafında Hindistan'daki Türk Sultanlarının Uygulamalarına Bakmak", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 128, Sayı: 252, İstanbul 2021, s. 71-92.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, bilal.koc@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2489-6580.

Looking At The Practices Of Turkish Sultans In India Around The Foundation Of The Justice Department

Abstract

In this study, the justice policies of the Delhi Turkish Sultanate rulers are examined. The attitude of the sultans towards injustice, lawsuit problems, demands and disagreements on issues related to the state, institution, society and individuals was investigated. The sources revealing that one person could not even touch the grass of the other during the reign of Aybek gave the justice system that should be. The travel book of Ibn Battuta, which presents the clearest records of Il-tutmish understanding of justice, presented another aspect of the judicial policies implemented with his transmissions. It has revealed the image of a ruler who tries to provide justice in time and right. Also, Sultan Raziye Begum's search for rights, who put forward a relentless struggle, was another issue addressed in the study. The attitude of Sultan Nasır ad-din, who was aware of the fact that the Treasury is the right of the whole society and did not find it appropriate to touch there to meet the needs of his wife despite being a sultan, was one of the issues covered. The decision of Sultan Jalal ad-din, who tried the leaders of the opposition movement allegedly developing against the state and its throne in a public court, is remarkable. The activities of Sultan Alaad-din, who established balance and control in order to prevent the society from being victimized during shopping, also took place in the study.

Keywords: India, Delhi, Islam, Turk, Justice.

Giriş

Orta Çağ'da bir devletin tarihini ve yönetimini en iyi şekilde anlamının ve ortaya koymanın yollarından birisi de adalet sistemidir. Söz konusu bu sistem, devletin uygulamalarına dönük güçlü referanslar da sunmaktadır. Özellikle devletin veya hanedanın hükümdara yüklediği misyon, adalet dairesi mevzu bahis edildiğinde pek çok sembolik örnekle de müşahhas hale getirilmiştir. Hükümdarı, devlet idarecilerini ve halkı, zorunlu her durumda ve şartta hukuk içerisinde tutmak için -adalet- vazgeçilmez görülmüştür. İslâm medeniyeti özelinde gelişen ve devletin temeli olarak görülen adalet anlayışı, tarihin akışı içerisinde kendisine özel bir yer edinmekle kalmamış bir felsefe haline de dönüşmüştür. İşte bu noktada İslâmiyet'in hayat alanı bulduğu Hindistan'da benzer şekilde Türk ve İslâm hanedanlarının yükseldikleri ve devletin temeline koydukları yaklaşım adalet olmuştur. Bu itibarla çalışma, Delhi Türk Sultanlığı özelinde gelişen adalet sistemini konu edinmiştir. Dönem kaynaklarının ortaya koyduğu şekilde yüceltilen bir adalet anlayışının yanı sıra semboller üzerinden zamana sunulan derin noktaların olduğu da görülmektedir. Adaletin yerinde ve zamanında tecelli etmesi için temsiliyet makamında bulunan hükümdardan veyahut kadıdan bir güven beklendiği anlaşılmaktadır. Aslına bakılırsa verilen görevin veyahut sorumluluğunun tam ve net bir şekilde ikmal edilmesi beklenmiştir. İslâm medeniyetinin çerçevesini çizdiği şer'î hukukla beraber örfî hukukun diğer Türk-İslâm devletleri gibi Delhi'de de uygulandığı görülmektedir. Dönem kaynaklarının nakillerinden anlaşıldığı kadarıyla cemiyet hayatını dizayn eden yazılı kurallar (ferman gibi) ile sözlü olarak aktarılan gelen kurallar, tatbik edilen hukukun ana temalarını oluşturmuştur.

Delhi Türk Sultanlığı'nın hâkimiyet dönemini oluşturan 1206-1414 arası dönem, Türk tarihinin Orta Çağlardaki gerçekleştiği alanlardan birisi olarak bu mahiyette şerî ve örfî hukukun uygulandığı yerlerden birisi olarak özenle değinilmesi gereken alanlardandır. Tatbik edilen hukuk sisteminin, görevlilerin (kadı'l-kudat, kadı, emir-i dâd gibi) ve birimlerin (divan, divân-ı mezâlim gibi) nezaretinde uygulandığı anlaşılmaktadır.¹ Kurulan mahkemeler, yargılanan kişiler, isnat edilen suçlar, verilen cezalar, caydırıcı önlemler, kurulan idarî düzenler, sağlanan güvenlik ve asayiş gibi bileşenlerin hepsi birlikte düşünüldüğünde kaynakların nakillerine etraflı bakmak gerekmektedir. Hükümdarların imajları üzerinden sunulanlar, mevcut hukuk bilincinin yüksekliğine işaret etmekle birlikte bir taraftan da ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini akla getirmektedir. Çünkü dönem kaynaklarının nakilleri, ait olunan medeniyet ve kültür dairesinden (geleneksel noktadan) verildiği için yer yer yüceltme gayesi güdülmüştür. Bu yönüyle nakledilen adalet temalarına iyi odaklanmak ve olay içerisindeki akışlarını da iyi bir yere oturtmak gerekmektedir. Delhi Türk Sultanlığı içerisinde de adaletin konumlandırıldığı yer, önemli görülmüş ve buradan hükümdarlık makamı ile kadılık makamı ana kararların üretildiği ve icra edildiği yer olmuştur. Kurulan sağlam idare düzenine atfı yapılarak Kutbeddîn Aybek'in saltanat dönemi, herkesin hakkını aldığı bir devre olarak kaydedilmiştir. Yine İslâm tarihinde sıkça karşılaşılan Hz. Ömer ve adalet imajı üzerinden İl-tutmuş'un faaliyetlerinin kaynaklarda öncelendiği ve tasvir edildiği görülmektedir. Sultan Celâleddîn üzerinden nakledilen divân-ı mezâlim ve Seydî Müvelleh'in yargılanması ise soruşturma sürecinin o dönemlerde de etraflı yapıldığına işaret etmektedir.

1. Semboller Üzerinden Geliştirilen Adalet Yaklaşımı ve Kutbeddîn Aybek

Delhi Sultanlığı'nın kurucusu Kutbeddîn Aybek, Gurlular Devleti içerisinde önemli birimlerde görev aldıktan sonra, son Gurlu Sultanı Muizzeddîn Muhammed döneminde ordu kumandanlığı ve vekillik görevine tayin edilmiştir. Nihâi nokta adı geçen Gurlu Sultanı'nın Mülhitler tarafından Dâniye / Damyak mevkiinde suikast sonucu öldürülmesi üzerine Gurlular Devleti'nin başkenti Lahor'da idareyi ele geçirmiştir. Diğer devlet adamlarının da ismi üzerinde ittifak etmelerinin ardından resmî törenle tahta çıkmıştır.² Dönem kaynakları Aybek ile alakalı pek çok hususu dile getirmekle birlikte onun

¹ S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK, Ankara 2006, s. 317-328.

² Muhammed b. Mansur b. Sadi Mübârekşâh, *Târîh-i Fahreddîn Mübârekşâh*, tash. Edward Denison Ross, Royal Asiatic Society, London 1927, s. 21-33, 72-73; Mînhâc-ı Sirâc Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsirî*, Tash. Abdülhey Habîbî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1389, s. 417; Yahya b. Ahmed b. Abdullâh es-Sihri, *Târîh-i Mübârekşâhî*, Tash. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1391, s. 13-14; Mevlânâ Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed Mukîm Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, By De Calcutta, Calcutta 1929, s. 20; Muhammed Kâsım Hinduşâh Esterâbâdî, *Târîh-i Firîşte*, Tash. Muhammed Rıza Nâsirî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1387, s. 224; Abdülkadir Bedâüni, *Müntehabü't-Tevârîh*, Tash. Mevlevî Ahmed Ali Sahib, Mukd. Tefvîk H. Subhanî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1380, s. 37; M. Fuad Köprülü, "Aybek", *İA*, c. 1, MEB, İstanbul 1961, s. 58-59; M. Aziz Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, Tercüman 1000 Temel Eser, İstanbul 1975, s. 144-155; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK, Ankara 1987, s. 269-275; Bilal Koç, "Delhi Türk Sultanlığı", *Ortak Türk Tarihi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2019, s. 269-272.

üzerinde durulan yönlerinden birisi olarak adil davranışlarından bahsetmektedirler. Bu kaynakların en önemlisi ve ilki, *Târîh-i Fahreddîn Mübârekşâhî* olup, eserin müellifi, Aybek'in kişisel özelliklerini değerlendirdiği kısımda onun adil bir hükümdar olduğuna da yer verir.³ Müellif, Aybek'in tahta çıktıktan sonra uygulamaya koyduğu kanunların ve ilkelerin büyük bir idari tecrübenin (hükümdarlık) sonucunda ortaya çıkabilecek ölçekte olduğunu kaydeder. Sultanın tesis ettiği adalet düzeninin sonucunda ordu birlikleri içerisinde istihdam edilen ve farklı etnik kökenlere dayanan Türk, Gurlu, Horasanlı, Halaçlı ve Hindistan askerlerini farklılıklarına rağmen uyum içerisinde idare ve sevk ettiğini belirtir. Sultan'ın bu noktadaki temel yaklaşımının ise hiçbir unsur arasında ayırım gözetmemek şeklinde tezahür ettiğini belirtir.⁴

Kayıtlarının devamında müellif, Aybek döneminde, hiçbir kimsenin bir başkasının kurumuş bir otunu, bir ekmeğin parçasını, otlayan bir koyununu ve bir tavuğunu almaya cesaret edemediğini nakleder. Aynı şekilde hane sahibinin iradesi dışında halktan birisinin evinde geçici olarak da olsa kalmaya kimsenin cesaret edemediğini belirtir.⁵ Burada yaygın bir şekilde düşünüldüğünün aksine bir idealize çabasına dayalı tarih yazımından öte bir varoluş tarzı olarak adaletin tarihte ve devlette izlenmesi, olanın üzerinden olması gerekene atıf yahut bundan sapma olması durumunda ikaz olması gerekliliğine binaen bu kayıtların tutulduğuna dair görüşümüzü de burada ifade etmek isteriz. Burada olmayan şeyleri hayali bir yakıştırma ile bir kişiye yamamaktan ziyade varoluş gereği olması gerekenlerin tespiti ve tasavvurların bu manada zaman ve mekânda bir medeniyet dairesi içinde tasviri ile tahkikinden söz etmek yerinde olacaktır kanaatindeyiz.

Kuru bir ot, bir ekmeğin parçası, bir koyun ve tavuk üzerinden sunulan husus, saltanat döneminde sağlanan nizamla alakalı olduğu kadar bir yönüyle güvenlik, bir diğer yönüyle de adil bir düzenin tesis edildiğine delildir. Burada yer verilen malumatın ihtiva ettiği hususları İslâm tarihi ve peygamberler tarihindeki örneklerde de görmek mümkündür. Geçmişin zamana malum kıldığı olaylar, kişiler ve semboller, o dönemlerde de toplum arasında kullanılmıştır. Bu itibarla Mübârekşâh'ın kayıtları arasında Aybek'e dair naklettiklerinin de o tarzda anlaşılması icap etmektedir. Yine devraldığı mevcut siyasi düzenin devam etmesi açısından ordu birlikleri arasında ayırım gözetmeksizin icraatta bulunması da Aybek'in ana umdelerinden birisi olmuştur. A. Ahmed'in *Tâ-cû'l-Meâsir*'den naklen yaptığı ve onun idaresine atıfta bulunduğu kısımda, padişahlığı döneminde sulh içerisinde bir idare ortaya koymasının doğal sonucu olarak hazinelere muhafız koymaya gerek kalmadığı gibi sürülerin başında da çoban bulundurmaya gerek kalmadığını kaydeder. Kurt ile kuzunun da aynı su kaynağından su içebilir hale geldiğini bildirmektedir.⁶

Hasan Nizâmî, Aybek'in ölümünü edebî bir şekilde değerlendirdiği kısımda da benzer hususlara işaret etmektedir. O, Aybek dönemiyle birlikte hâkimiyet

³ Mübârekşâh, *a.g.e.*, s. 33.

⁴ Mübârekşâh, *a.g.e.*, s. 33.

⁵ Mübârekşâh, *a.g.e.*, s. 33-34; Ahmed, *a.g.e.*, s. 142; Kortel, *a.g.e.*, s. 31.

⁶ Ahmed, *a.g.e.*, s. 142.

sahasında bulundurulan yerlerde merhamet sözcüğünün her yere ulaştırıldığı ve Sultan'ın adil tutumunun ve adaletli olmasının bir ışık gibi denizi ve karayı aydınlattığını ortaya koyar. Nizâmî, süslü bir şekilde edebileştirdiği pasajda karganın pençelerinden kurtulan güvercini, yine ejderha, kartal ve şahin gibi hayvanlar üzerinden nakillere yer vererek karşıtların nasıl uyum halinde idare edildiğini ifade eder. Son örnekte ise kuzu ile kurt gibi bir arada olması mümkün olmayan hayvanların da bir arada olabildiğini kaydederek, adalet noktasında farklı bir çıkarımın daha varlığına işaret eder.⁷ Burada ilk dönemler ile bu devir arasında irtibat kurulması idealize edilmek gibi mefhumu muğlak bir faaliyetten öte bir medeniyet ve tasavvurun kendi zaman ve mekân sınırlarındaki tekerrürü ve temadiyetinin yani sürekliliğin tespiti açısından görülmelidir.

Sultan Aybek'in adaletli tutumuna dair bir diğer örnek de yine onun tahta çıktuktan sonra uygulamaya koyduğu çiftçilerden alınan verginin oranıyla alakalı yaptığı düzenleme olmuştur. Ziraî alanlardan elde edilen ürünler üzerinden yapılan vergilendirme ve bunun tahsiline dönük Delhi Türk Sultanlığı tarihi içerisinde pek çok uygulama olmuştur ki, bunun her daim sorun olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Sultan Alâeddîn (1296-1316), Sultan Muhammed Tuğluk (1325-1351) ve Sultan Firûz Şah (1351-1388) dönemlerindeki vergi uygulamaları da sorun oluşturan durumların ortadan kaldırılması için ele alınan düzenlemeler olmuştur. Aybek'e dönülecek olunursa, tahta çıkmadan önce uygulamaya konulan ve çiftçilerden 1/5 oranında tahsil edilen vergiyi adil bulmamış ve bunun şerî hukuk açısından da doğru olmadığını kaydederek 1/10 ila 1/20 şeklinde yeniden düzenlemiştir. Sultan, burada Müslümanların arazilerinden alınan oranlamayı esas kabul etmekle birlikte son noktada dinî esaslar üzerinden hareket edilmesini de sağlamıştır.⁸ Bütün bunların hepsi birlikte düşünüldüğünde Aybek'in şahsî özelliklerine yer veren dönem kaynaklarının ifade ettiği şekliyle onun küçük yaşlarda Gurlular sarayında görev alması ve aldığı askerî eğitimler ile dinî eğitimler politikalarının belirlenmesinde büyük tesirler icra etmiş olmalıdır. İçinde yetiştiği devlet ve zamanla öğrendiği devlet teamülü, onun nasıl bir idareci olması gerektiğine katkı sağlamış olmalıdır ki, insanları emniyet ve adalet içerisinde idare edebilmiştir.

Bunların temeline dair, Berenî, adalet, hak ve hukuk bağlamında yer verdiği kayıtlarda, Hz. Muhammed'in "*bir saat adalet, yetmiş yıl ibadetten hayrlıdır*" sözüne yer vererek Orta Çağlardaki önemine işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle de padişahın bir saat adaletle muamele etmesinin dünyanın kurtuluşuna vesile olacağına dair değerlendirmede bulunmaktadır. Devletin uzun yıllar ayakta kalması için padişahla birlikte diğer idarecilerin de adil olmalarının önemli olduğunu vurgulamaktadır. İslâmî hükümler ışığında hükümdarlığın vasıfları arasında yer alan "*adalet dağıtma*" işlevinin gereği olarak padişahın hareket etmesinin ve aynı şekilde görevlilerin de bunu uy-

⁷ Taceddin Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Meâsir*, Tash. Seyyid Emir Hasan Abidi, New-Delhi 1387, s. 263-264.

⁸ Köprülü, "Aybek", s. 59; Kortel, *a.g.e.*, s. 64.

gulamalarının muhtemel isyan girişimlerinin önünü alacağını müellif ortaya koymaktadır. Eserinin ilgili kısmında Aristo ile İskender'in konuşmalarına da yer vererek bu minvaldeki kayıtlarına biraz daha derinlik kazandırmaktadır. Bu itibarla İskender'in hükümdar olarak Aristo'dan cevabını istediği soru, adalet ve zulüm gibi iki zıt şeyin bir devlette olması durumunda nasıl bir yol takip edileceğine dair bahis önemlidir ki Aristo, padişahın tam bir şekilde adil olması durumunda onun idare ettiği yerlerde zulmün olmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Tam tersi durumda ise zulmün olduğu yerde adaletin olamayacağını ve böylelikle de mamur olan halin yok oluşa gideceğini kaydetmiştir. Berenî, dini nokta-i nazardan Allah'ın insanları yaratırken, İslâmiyet'in ise temel ilke olarak belirlediği ana ilkelerden birisi olarak bu durumları ortaya koyduğunu vermektedir.⁹

2. Halife Ömer İmajı Üzerinden Sunulan Adalet Anlayışının Yansıması ve Şemseddin İl-tutmuş

Kutbeddin Aybek'in ardından Delhi tahtına çıkan İl-tutmuş da Aybek gibi taht öncesi Gurlular döneminin pek çok biriminde görev almıştır. Söz konusu bu faaliyetlerinin önemli bir kısmı Aybek'in yanında geçmiştir. Tahta çıktıktan sonra da faaliyetlerine birkaç koldan devam etmiştir. İlk olarak saltanatına karşı muhalif tutum içerisine geçmesi muhtemel olan Nasireddin Kabaca ve Taceddin Yıldız gibi emirleri teskin etmiştir. Diğer taraftan ise Kuzey Hindistan'daki Hindular ve Hindu kralları ile mücadele etmiştir. Onun elde ettiği başarılarla kayıtsız kalamayan Abbasi Halifeliği sultanlığını tasdik eden bir buyruğu Delhi'ye göndermiştir. İl-tutmuş dönemindeki önemli gelişmelerden bir diğeri ise Cengiz Han'ın önünden kaçan Celaleddin Harzemşah'ın Delhi'ye sığınma talebidir ki, İl-tutmuş bunu profesyonel şekilde reddetmeyi bilmiştir. İl-tutmuş'un saltanatı bu açıdan bakıldığında birbiriyle eş zamanlı olarak da gerçekleşen pek çok olayın yaşandığı bir dönem olmuştur. Burada ise onun bu mücadelelerinden ziyade onu tarihileştiren yönlerden birisi olan -adalet anlayışı- çerçevesindeki özellikleri ele alınmıştır. Onun söz konusu bu anlayışı ile alakalı en net bilgileri İbn Battûta vermektedir. Dönem kaynaklarının nakilleri çerçevesinde bakıldığında da devlete ve sultanlık makamına önemli anlamlar yüklediği görülen İl-tutmuş, tayin ve tercihlerinde de bunu göstermiştir. Taht için varis olarak kızı Raziye Begüm'ü işaret etmesi de bu kabilden karar bulan hususlardan birisi olmuştur. Çünkü onun bu kararı devletin devamlılığını esas kabul eden bir anlayışı ifade etmenin yanı sıra taht için mevcut adaylar arasında liyakati önceleyen adaletli bir duruşun da göstergesi olmuştur.

İbn Battûta'nın İl-tutmuş'a dair verdiği kayıtlar da onun adil yönünü ön plana çıkarmıştır. Bu doğrultuda İbn Battûta, herhangi bir kimsenin zulmüne maruz kalan bir kişinin İl-tutmuş'a ulaşması halinde hakkını hızlı bir şekilde geri aldığına dair anlatıların kendisinin Hindistan'da bulunduğu sırada da (1334-1343) dile getirildiğini kaydetmektedir. Hatta insanların hakkını geri alma noktasında Sultan'ın yer yer şiddete başvurduğunun nakledildiğini ifade

⁹ Ziyâeddin Berenî, *Fetâvâ-yı Cihândârî*, Tash. Ali Muhammed Gitifirûz, Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şurâ-yı İslâmi, Tahran 1972, s. 68-74.

etmektedir. Hint halkının tamamına yakınının beyaz elbise giymesinden hareketle İl-tutmuş'un yeni bir karar alarak herhangi bir şekilde haksızlığa ve zulme uğradığını düşünenlerin veyahut bir şikâyeti olanın renkli elbise giymesini bir kaide haline getirdiğinin de Sultan'ın adaletli tutumuna örnek oluşturacak uygulamalardan birisi olarak dile getirildiğini nakletmektedir. Bu minval üzere hareket eden Sultan İl-tutmuş, halkın farklı kesimlerine mensup kimselerin şikâyetlerini dinlediği (divân-ı mezâlîm) toplantıların tertip edildiği günlerde ve atla gezintiye çıktığı zamanlarda renkli elbiseyle dolaşanları gördüğü zaman dertlerini dinleyip sıkıntılarını çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu itibarla kendisine haksızlık yapıldığını düşünen kişiyi dinleyen Sultan, gerekli incelemelerinin yapılmasını emrettikten sonra, kişinin haklı olduğunun anlaşılmasının akabinde zulmeden veya haksızlık yapan kişiyi zamanında cezalandırmıştır.¹⁰ Burada İbn Battûtâ'nın kıyafet üzerinden sunduğu nakil, adalet açısından değerlendirildiğinde keyfe keder alınmış bir karardan ziyade adaletin zamanında ve görünür hale gelmesi için uygulanmış bir politikayı akla getirmektedir.

Orta Çağ tarihi kaynaklarında İslâm tarihi ve halifeler üzerinden nakledilen bazı durumlar olmuştur ki, bunlardan birisi de Hz. Ömer ve onun adalet anlayışı çerçevesinde şekillenen nakillerdir. Onun hilafeti sırasında geceleri sokaklarda dolaştığına dair nakledilen malumat İbn Battûtâ'nın nakilleri üzerinden Delhi'de, Sultan İl-tutmuş üzerinden yeniden hayat bulmuştur. İbn Battûtâ, İl-tutmuş'un geceleyin de halkına zulüm yapılacağı endişesini taşıyarak hareket ettiğine dair nakillerin hikâye edildiğini bildirmektedir. Bunun için İl-tutmuş'un "*bazılarına geceleri de zulüm yapılır! Bunların hakkını almakta da hızlı davranmak istiyorum!*" şeklinde bir politika benimsediğinin dile getirilenler arasında olduğunu bildirmektedir.¹¹ Battûtâ kayıtlarının devamında, Sultan'ın yönetim sarayının kapısında bulunan iki burcun üstüne mermerden yapılmış iki aslan heykeli koydurduğunu ve bu heykellerin boynuna da zincirler bağlattığını ifade eder. Bu zincirlerin uç kısımlarına büyük bir çan bağlattığını kaydeder. Bundan maksadın ise haksızlığa uğradığını düşünen kimselerin sabahı beklemeden gece yarısı saraya gelip çanları çalarak Sultan'ı yaşadığı haksızlıktan haberdar ettiğini söyler. Sultan'ın çan sesini duyduktan sonra taraflar arasındaki uyuşmazlığın kökenine inerek onları dinlediğini ve durumu karara bağladığının kendisine nakledilenler arasında olduğunu bildirir.¹² Bütün bunların hepsi, kültürel derinlik taşıyan bir idarî aklın varlığıyla birlikte gelişmesi muhtemel bütün adli vakalara yakından nüfuz edeceğini gösteren bir imajın varlığını ortaya koymaktadır.

İbn Battûtâ'nın bu kayıtları, güçlü bir tarihî arka planın sürdürüldüğüne delil olmakla birlikte medeniyet noktasındaki, adalet dairesi çerçevesindeki, büyük anlam dünyasına da işaret etmektedir. İl-tutmuş'un nakledilen tutumuna bakıldığında ise idarî duruşuyla tutarlı bir adalet anlayışı taşıdığına da delildir.

¹⁰ Ebü Abdullah Muhammed İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2005, s. 405.

¹¹ İbn Battûtâ, *a.g.e.*, s. 405.

¹² İbn Battûtâ, *a.g.e.*, s. 405-406.

Battûtâ'nın İl-tutmuş'un saltanatından bir asır sonra Delhi'ye gitmiş olmasına rağmen kendisine Delhi ile alakalı nakledilen malumatlar arasında İl-tutmuş'un adalet anlayışının canlı olarak tasvir edilmesi, onun hafıza bir şahsiyet olarak karar bulduğuna da işaret olarak durmaktadır. Burada Orta Çağ tarihi kaynaklarında kişileri ve olayları olduğundan daha büyük şekilde gösterme durumunun varlığından hareketle İl-tutmuş'a yönelik geliştirilen bu yaklaşıma da dikkatli bakmak gerektiği gözden ırak tutulmamalıdır. Dolayısıyla İbn Battûtâ'nın nakilleri içerik ve söylem olarak bakıldığında büyük bir etki ortaya koymaktadır. Bu yönüyle naklettiği malumat ve ortaya koyduğu manzara, güçlü bir sultan ve adalet timsali olarak nakledilen Halife Ömer karakterine yaklaştırılmıştır. Hitap ettiği toplumun farklı kesimlerden oluştuğunun ve bunları ancak adil bir idari düzenle yürütebileceğinin veyahut dengeleyebileceğinin farkında olarak hareket eden İl-tutmuş bir nebze de olsa başarılı olmuştur denilebilir. Çünkü onun Kuzey Hindistan'da oynayabileceği siyasi rol, coğrafi bütünlük açısından, tam ve kesin olarak mümkün olmamıştır. Kendisi ne kadar adil olabilirse emri altındakilerin de o kadar adil olabileceği düşüncesinden hareketle faaliyetlerde bulunduğu anlaşılan İl-tutmuş'un politikaları dikkat çekicidir.

3. Hakkını Arayan Simge İsim: Sultan Raziye Begüm

Raziye Begüm, Sultan İl-tutmuş'un kaynaklarda adı geçen kızlarından birisidir. Yukarıda ifade edildiği üzere İl-tutmuş, vefatından evvel taht için kızı Raziye Begüm'ü veliht ilan etmiştir. Ancak Sultan'ın vefatının ardından devlet adamları Raziye yerine erkek kardeşlerinden Firüz'u "*Rükneddîn*" unvanını vererek tahta çıkarmışlardır. Raziye Begüm'ü simge bir isim haline getiren gelişmelerde bundan sonra başlamıştır. O, hem kardeşi Rükneddîn'e hem İl-tutmuş'un hanımlarından Şah Terken ve hem de devlet adamlarına karşı etkin bir mücadele içerisine girmiştir. Rükneddîn'in kardeşleri üzerinde uyguladığı cezalandırma ve hemen ardından da kendisine yönelik gelişen sert tutumu gören Raziye Begüm isyan etmiştir. Bu yönüyle Raziye, kendi öz kardeşi Muizzeddîn'in Sultan Rükneddîn tarafından öldürülmesi üzerine hak arayışına girmiştir ki, bu arayış kısa süre sonra onu isyana götürmüştür. Raziye Begüm'ün muhalif hareketiyle eş zamanlı olarak Bedâün, Lahor, Multan ve Hansi gibi yerlerde de merkezi idareye karşı isyan çıkmıştır.¹³ Eş zamanlı olarak ortaya çıkan isyanlar karşısında çaresiz kalan Sultan Rükneddîn zor duruma düşmüştür. Bu esnada Delhi'de bulunan Raziye Begüm, Sultan Rükneddîn ve annesi Şah Terken'in kendisini öldüreceklerini anlayınca sesini daha yüksek şekilde çıkarmaya başlamıştır. Bu kayıtları daha açık şekilde nakleden İbn Battûtâ, şu ifadelere yer vermektedir:

¹³ Cüzcâni, *a.g.e.*, s. 454-457; Hâce Abdülmelik İsemi, *Fütûhu's-Selâtin*, Neşr. AS Usha & BA, Junior Lecturer in Persian (University of Madras), Madras 1948, s. 129-132; es-Sihri, *a.g.e.*, s. 21-22; Bedâüni, *a.g.e.*, s. 47; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 240-241; Herevi, *a.g.e.*, s. 30-31; Ahmed, *a.g.e.*, s. 187-189; Bayur, *a.g.e.*, s. 281-282; Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *DGBİT*, c. 9, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 389-391; Salim Cöhçe, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 701; Kortel, *a.g.e.*, s. 186-187, 211, 257.

“Rükneddîn, babasının vefatından sonra tahta geçince kardeşi Muizziddîn'i öldürerek işe başladı. Raziye, Muizziddîn'in öz be öz kardeşiydi; hoşnutsuzluğunu hemen gösterdi. Rükneddîn onun da öldürülmesini istedi. Rükneddîn bir Cuma günü namaz kılmak için saraydan ayrılırken Raziye mazlumlar gibi renkli elbise giymiş; büyük câmi yakınında bulunan ve devlethane adıyla bilinen eski sarayın damına çıkmıştı. Oradan halka seslendi: Kardeşim Rükneddîn, öz kardeşim Muizziddîn'i yok etti. Şimdi de beni ortadan kaldırmayı düşünüyor! Bu cümleden sonra babası Şemseddin Lelmîş'in halka yaptığı iyilikleri birer birer hatırlattı. Bu etkileyici nutkun ardından ahali akın akın toplandı, mescitte bulunan Rükneddîn'e hücum ettiler. Onu yaka paça tutup Raziye'nin huzuruna getirdiler. Raziye onların karşısına çıkıp kesin buyruğu verdi. Öldüren öldürülür! Kardeşine kisas olsun diye onu temizlediler. Son birader Nâsiredîn yaşça pek küçük olduğundan halk Raziye'nin başa geçip ülkeyi yönetmesi konusunda oy birliğine vardı.”¹⁴

Dönem kaynaklarının Raziye Begüm'ün sultanlık makamına ulaşması ve faaliyetlerine dair ortaya koydukları değerli olmakla birlikte İbn Battûtâ'nın nakli ise bir kadının hak arayışı etrafında yaşanan mücadeleyi hikâye etmektedir. Onun hakkını ararken dirayetli şekilde hareket ettiği ve tahta çıktıktan sonraki faaliyetlerinden de görüldüğü üzere dirayetli bir şekilde hareket ederek kararlarını icra etmiştir. Bu yönüyle karakteristik özelliklerinin gereği olarak tahtta bulunan Sultan Rükneddîn'e karşı ortaya koyduğu mücadelede de askerî açıdan niceliği göz önünde bulundurmadığı görülmektedir. Onun hak arayışı kısa süre sonra karşılık bulmuş ve ileri gelen devlet adamlarının aralarında bulunduğu kişiler yanında yer alacaklardır. Burada İbn Battûtâ'nın naklettikleri ile dönem kaynaklarının Raziye Begüm'ün yaptığı konuşmaya yönelik değerlendirmelerini de açıklamak gerekmektedir. Battûtâ, Raziye'nin renkli elbise giyerek eski sarayın damından insanlara seslendiğini, onu dinleyenlerin sayısının artmasının ardından Rükneddîn'e yönelik kisas uygulanmasının yerinde olacağını ifade ettiğini kaydetmektedir. Devamında ise Raziye'nin çağrısına uyanların Rükneddîn'i yakaladıklarını ve hemen ardından da verilen emir üzerine öldürüldüğünü nakletmektedir.¹⁵ Döneme ve yaşananlara dair bilgi veren diğer kaynaklar ise Sultan Rükneddîn'in yukarıda yer verilen şehirlerde çıkan isyanları bastırmak için seferde olmasını fırsat bilen Raziye'nin Delhi'de harekete geçtiğini belirtmektedirler. Yine Delhi'ye doğru dönüş yoluna geçen Rükneddîn'in Kilughari civarında yakalanarak tutsak edildiğini ve bir müddet sonra da öldürüldüğünü nakletmektedirler.¹⁶

Bu itibarla Raziye Begüm, hakkını arayan ve kardeşinin haksız yere öldürüldüğünü müdafaa ederek mücadeleye girişen simge bir isimdir. Babası-

¹⁴ İbn Battûtâ, *a.g.e.*, s. 406.

¹⁵ İbn Battûtâ, *a.g.e.*, s. 406.

¹⁶ Cüzcânî, *a.g.e.*, s. 456-457; İsemî, *a.g.e.*, s. 129-132; es-Sihirîndî, *a.g.e.*, s. 22-23; Bedâüni, *a.g.e.*, s. 47-48; Esterebâdî, *a.g.e.*, s. 241-242; Herevî, *a.g.e.*, s. 31; Ahmed, *a.g.e.*, s. 189-191; Bayur, *a.g.e.*, s. 282; Konukçu, “a.g.m.”, s. 391; Cöhçe, “a.g.m.”, s. 701; Kortel, *a.g.e.*, s. 257.

nın vefatının ardından kendisine ve diğer kardeşlerine haksızlık yapıldığına dair geliştirdiği ve ortaya koyduğu algı, kısa sürede taraftar bulmuştur ki, bu algı, onu tahta taşımıştır. Cesaretine güvenerek aldığı anlaşılın inisiyatif hali, Rükneddin'e karşı muhalif olanların da etrafına toplanmasını sağlamıştır. Raziye'nin söylemlerinin içerisinde var olan hususlar, kısa sürede karşılık bulmuşsa da tahta çıktıktan sonra devlet adamlarının görev alanlarına dair yaptığı tayin ve tercihler onun da tahtta çok uzun kalmasının önünde ilk engel olmuştur. Bugünden düne bakıldığında Raziye Begüm'ün etrafında gelişen olaylar ve onlara yönelik geliştirdiği karşı hareketler, tarihi ve kültürel bir derinlik kazanmışsa da sonuçları açısından yeni bir kaotik halin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yine Raziye'nin taht için hak iddia etmesi, Delhi halkı arasında bir karşılık ve anlam bulduysa da hareket kabiliyeti açısından başlangıçta zorlu geçen bir süreç olmuştur. Kendisine haksızlık yapıldığı ve kardeşinin öldürülmesi üzerinden oluşturmaya çalıştığı şuur, Raziye Begüm'ü var kıldığı gibi onu beklediği şekilde tahta da taşımıştır. Bu yönüyle de onun mevcut durumu iyi okuyarak ve planlayarak istediği sonucu elde ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

4. Beytülmal Üzerinden Oluşturulan İmaj ve Sultan Nâsireddin Mahmud Şah

Şemsiler Hanedanı'nda Sultan İl-tutmuş'un yirmi altı yıl süren saltanatının ardından en uzun süre tahtta kalan isim ise oğlu Sultan Nâsireddin Mahmud Şah (1246-1266) olmuştur. On yedi yaşında tahta çıkan Sultan, aldığı kararlar ve devlet idaresinde ortaya koyduğu tavırla kısa sürede halkın beğenisini kazanmıştır. Onun tahtta olduğu dönemde en yakınında bulunan isim, daha sonradan, 1249 yılında, kayınpederi olacak olan Melik Balaban (Sultan Gıyâseddin Balaban) olmuştur. Özellikle idarî ve askerî işlerdeki tecrübesiyle genç yaştaki sultanı yönlendirmiştir. Ancak daha sonra aralarında, Hindu asıllı İmadeddin Reyhan'ın devreye girmesiyle birkaç yıl süren sıkıntılı bir süreç yaşanmıştır. Belli bir müddet sonra devreye giren devlet adamlarının girişimleriyle tarafların arası düzelmiş ve Melik Balaban tekrar eski görevine (vekil-i der) iade edilmiştir. Devlet adamlarına, Hindulara ve Moğollara karşı mücadelelerde bulunan Sultan, gelişmelere yakından müzahir olmuştur. Dönem kaynakları, onun kişisel özelliklerine yer verdikleri pasajlarda dindar ve adil bir padişah olduğu üzerinde durmuşlardır. Sultan'ın adil tutumuna örneklik teşkil eden durumlardan birisi eşi Melike-i Cihan'ın kendisinden bir hizmetçi talep etmesi üzerine yaşanmıştır. Kaynaklar Sultan'ın eşinin ve kendisinin giderlerini hazineye karşılamayı uygun görmediğini, bunun yerine Sultan'ın her yıl iki tane *Kur'an-ı Kerim*'i istinsah ederek bunlardan elde ettiği gelire masraflarını karşıladığını nakletmektedirler. Bu doğrultuda Sultan'ın istinsah işini dahi gizli olarak yaptığını ve kendisinin istinsah ettiğinin bilinmesini istemediğini ve istinsah ettiği nüshaların da rayiç bir bedel üzerinden satışa sunulmasını istediğini kaydetmektedirler.¹⁷

¹⁷ Ziyâeddin Berenî, *Târih-i Firûzşahi*, Tash. Mevlevî Seyyid Ahmed Han Sahib, Captain W. Nassau Lees, Kalküta 1862, s. 26; İsemi, *a.g.e.*, s. 156-157; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 252, 263; Bedâüni, *a.g.e.*, s. 63; Herevî, *a.g.e.*, s. 37; Ahmed, *a.g.e.*, s. 232; Cöhçe, "a.g.m.", s. 706.

Bu cümleden olarak Sultan olmasına rağmen sınırlı miktardaki bir parayla idare ettiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda eşi Melike-i Cihan'ın da aynı yaşam tarzı içerisine dâhil olduğu anlaşılma ile birlikte ekmeğini de kendisinin yaptığı nakledilmektedir. Kaynakların hikâye ederek verdikleri malumata göre ekmeğin pişirirken her defasında elinin yandığını ve yorulduğunu, Sultan Nâsireddin'e açtıktan sonra kendilerine bir hizmetçi tutmalarının iyi olacağını söylemiştir. Hizmetçinin giderlerini kendisinin karşılamasının mümkün olmadığını ifade eden Sultan, devlet hazinesinden de bunun için bir harcama yapmasının doğru olmayacağını kaydetmiştir. Eşini ikna edebilmek için ise devlet hazinesinin bütün halkın malı olduğunu ve buradan büyük veya küçük miktarda olacak şekilde bir parayı kendi giderleri için harcamanın doğru olmayacağını beyan etmiştir.¹⁸ Sultan'ın taşıdığı hasletler önemli olmakla birlikte ortaya koymaya çalıştığı devlet teamülü de ayrıca önemli bir husustur. Yine Sultan'ın hayat tarzı olarak kendisini ve eşini hangi tayin ve tercihler içerisinde konumlandığına da delildir. Yine Ortaçağlara dair hazine üzerinden anlatıla gelen hikâyelere Delhi özelinde bir mülâhaza oluşturması bakımından da kıymetli kayıtlardır. Bu itibarla Sultan Nâsireddin'in bu tutumunu kendi aktüalitesi içerisinde ve onun geçmişle kurduğu bağla birlikte anlamak gerekmektedir. Son olarak Sultan'ın hanımına olan mukabelesi, soyut devlet ifadesinin düşüncedeki temel izdüşümünü ortaya koyan ender örneklerden birisi olarak tarihte yer edinmiştir.

5. Yerinde ve Zamanında Adaleti Tecelli Ettiren İsim: Sultan Gıyâsed-dîn Balaban

Sultan Balaban, İl-tutmuş'un saltanat döneminden başlayarak çocuklarının saltanatında da farklı birimlerde görev almıştır. Nihai noktada vekili olarak görev aldığı damadı Sultan Nâsireddin'in ölümünün ardından Delhi tahtını ele geçirmiştir. 1266-1286 yılları arasında yirmi yıl sultanlık yapmıştır. Onun saltanat döneminde Hindular ve Moğollara karşı mücadele ortaya konulmuştur. Saltanat dönemi aynı zamanda idarî ve adli faaliyetlere dönük bazı gelişmelerinde karar bulduğu bir süreç olmuştur. Saltanatına karşı ortaya çıkan isyanları anında ve yerinde bastırabilmiştir ki, bunda onun devlet tecrübesinin ve nihai kararı anında vermesinin etkisi çok büyüktür. Dönem kaynaklarının Balaban özelinde naklettiği kayıtlarda, onun kendi yakınları ile devlet adamlarına dahi, haksızlık karşısında müsamaha göstermediği anlaşılmaktadır. Bu minval üzere devlet adamlarından ser-candârlığını/baş muhafızlığını yapan Melik Barbek'in yanında çalışan temizlik görevlisini suçsuz yere öldürmesi üzerine onun cezalandırılmasını emretmiştir. Melik Barbek, öldürüleceğine dair kararın çıkmasının ardından Bedâün'da saklanmıştır. Sultan, ordu birliklerini bölgeye sevk ederek adı geçen devlet adamının yakalanmasını istemiştir. Kısa süre sonra bulunduğu yerde sağ olarak ele geçirilen Melik Barbek, haksız yere öldürdüğü temizlik görevlisinin eşinin gözleri önünde öldürülmüştür.¹⁹

¹⁸ Berenî, *a.g.e.*, s. 26; İsemî, *a.g.e.*, s. 156-157; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 252, 263; Bedâüni, *a.g.e.*, s. 63; Herevî, *a.g.e.*, s. 37; Ahmed, *a.g.e.*, s. 232; Cöhçe, "a.g.m.", s. 706.

¹⁹ Berenî, *a.g.e.*, s. 39-41; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 269-270; Herevî, *a.g.e.*, s. 38; M. Fuad Köprülü, "Balaban", *İA*, c. 2, MEB, İstanbul 1961, s. 267; Ahmed, *a.g.e.*, s. 242-243; Kortel, *a.g.e.*, s. 318-319.

Berenî, Sultan Balaban'a dair nakillerinde, onun hükümdarlığın esası olarak dört hususu belirlediğini kaydetmektedir. Bunların ise İslâmiyet'i korumak ve Allah'ın yasaklarından sakınmak, idaresi altında bulunan yerlerde içkiyi ve her türlü ahlaksızlığı yasaklamak, idarî birimlere inançlı ve Allah korkusu taşıyan kimseleri tayin etmek ve son olarak adaleti sağlamak olduğunu bildirmektedir.²⁰ Bu kayıtlar, Sultan Balaban'ın idarî kademedeki zamanla ortaya çıkan ve kendisinin düstur edindiği doğrular olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar bir nevi onun geliştirdiği tercihler olup, tekabül ettiği nokta ise İslâm medeniyeti olarak tezahür etmiştir. Balaban'ın yukarıda yer verilen ölüm kararı da adaleti devletin temeli olarak gören dinamğin kendisini Delhi'de var kıldığı anlayışa ve farkındalığa da işaret olarak durmaktadır. Burada hükümler inşa etmekten ziyade, uygulanan kısas cezasının varlığı, bireylerin ve dönem toplumunun suça yönelik caydırıcılığını yansıtan bir karar ve onun sonucudur. Bu itibarla kararı veren sultanı ve bunun tatbik edenleri görevini ikmal edenler olarak görmek gerekir. Dolayısıyla devletin idaresi ve inzibatında olduğu gibi kaidelerinin ve nizamının tesis edilmesinde de mevcut gelenekleri ve teamülleri işler kılan Balaban, adalet noktasında da aynı şekilde hareket ederek, toplumu yönetmiştir. Onun din üzerinden gerçekleştirdiği çıkarım, dikkat çekici olmakla birlikte tarihî süreç içerisinde farklı hikâyeler üzerinden nakledile gelen hususlarla da örtüşmektedir. Bu kayıtlardan birisine İbn Haldun, *Mukaddime*'de şu şekilde yer verir:

"Mes'ûdi'nin naklettiğine göre aşağıdaki sözler, Mübezân Behram b. Behrâm'ın 'Baykuş hikâyesi'nde söylemiş olduğu sözlerdendir. Ey hükümdar! Mülkün izzeti sadece şeriat (hukuk, adâlet), Allah'a itaat edip onun rızası için iş görmek ve onun emri ve yasakları dairesinde icraatta bulunmakla gerçekleşir. Şeriatın kıvamı ancak mülk ile mülkün izzeti (devlet işlerini gören) adamlarla, devlet adamlarının kıvamı (para, maaş ve) maldır. Memleketi mamur hale getirmeden başka mal temin etmenin yolu olmadığı gibi adalet olmadan da memleketi imar etmenin çaresi mevcut değildir. Adâlet, halk arasına konulmuş bir terazidir. Bu teraziyi Allah koymuş, hükümdarı da ona kayyum ve nezaretçi tayin etmiştir. Nuşirevan'ın aynı manaya gelen sözlerinden: Mülk ve devlet ordu ile ordu (para, iktisat ve) malla, mal haraçla, haraç (vergi) memleketin imar edilmesiyle, memleketin mamur hale getirilmesi adaletle, adalet devlet adamlarının (ve memurların) islah edilmeleriyle, devlet memurlarının (ummâl) islah edilmeleri vezirlerin istikâmet sahibi (doğru ve dürüst şahıslar) olmalarıyla olur. Bütün bunların başı ve esası da hükümdarın, raiyyenin halini bizzat araştırması ve halkı tedip etmeye muktedir olması ile kabil olur. Hükümdar böyle olursa raiyyeye malik ve hâkim olur, onun memlûku ve mahkûmu olmaz."²¹

²⁰ Berenî, *a.g.e.*, s. 41-43.

²¹ Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020, s. 206.

Sultan Balaban'ın adalet ve hak noktasındaki ince çizgilerinden birisine dair önemli kayıtlardan bir diğeri de Sultan İl-tutmuş döneminde askerî hizmetlerine karşılık kendilerine verilen iktâ arazilerini ellerinde tutan yaşlı emirlere dönük olmuştur. Bu minval üzere 1271'de Lahor civarına sefer düzenledikten sonra Delhi'ye dönen Sultan'a ordunun durumu hakkında rapor edilen hususlardan birisi de yaşlı emirlerin iktalı arazileri uhdelerinde tutmalarına rağmen beklenen askerî yükümlülükleri yerine getirmedikleri gibi bu durumun ortaya çıkmaması için askerî meselelerin görüşüldüğü ve karara bağlandığı divan-ı arz kurumuna rüşvet verdikleri ve böylelikle de evlerinde oturarak iktadâr olarak statülerini devam ettirdikleri rapor edilmiştir. Bunun üzerine gelişmelere yakından müzahir olarak Sultan, etraflı bir şekilde incelemenin yapılabilmesi için İl-tutmuş döneminde iktâ verilenlerin kayıtlarının tutulduğu defterleri huzuruna istemiştir. Yapılan ilk inceleme neticesinde Ganj ve Cemne Nehirlerinin arasındaki bölgeyi kapsayan Düab bölgesi ile civarında bulunan köylerde iki bin civarında süvarinin kayıtlı olduğu görülmüştür. Ön incelemenin ardından ayrıntılı bir inceleme yapılmasını isteyen Sultan, defterlerde kayıtlı olan süvarilerden bir kısmının hayatını kaybetmesine rağmen iktâ arazisinin çocukları tarafından devam ettirildiğini görmüştür. Yine seferlere katılamayacak şekilde yaşlı olmasına rağmen bazı kimselerin de o dönemlerden itibaren uhdelerindeki araziler üzerinde varlıklarını sürdürdüklerini tespit etmiştir.²²

Bu cümleden olarak meselenin çok etraflı olduğunu gören Sultan, iktalı arazilerin mevcut şekilde işleminin doğru olmayacağına karar vermiş ve üç ayrı şekilde iktalı arazilerin sürdürülmesini emretmiştir. Sultan'ın daha adil olacağından hareketle belirlediği yeni düzenlemeye göre iktalı arazileri ellerinde bulunduran yaşlı emirler ile gazilere 40-50 tenge arasında değişen miktarda maaş bağlanmasının isabetli olacağını kaydetmiştir. Hemen ardından ikinci grupta yer alacaklar için ise ki, bunların orta ve genç yaşta olan iktâ sahipleri olduğunu göz önünde bulundurarak maaşlarının gösterecekleri kapasitelere göre, köylerin iktâ olarak verilmesini kararlaştırmıştır. Akabinde de ikinci grupta yer alanların ihtiyaçlarını divandan talep etmelerini emretmiştir. Sultan, üçüncü grup içerisinde yer alan yetim çocuklar ile dul kadınların uhdelerinde bulunan arazilerden elde ettikleri yeterli miktarda mahsulü köylerden almalarına onay vermiştir. İhtiyaçları nispetinde aldıkları mahsulün geriye kalan kısmının ise divana ulaştırılmasının yerinde olacağını bildirmiştir. Sultan Balaban, aldığı kararı uygulamakta kararlı olmasına rağmen devlet adamlarından Melikü'l-ümerâ Fahreddin Kutvâl'in devreye girmesi üzerine vazgeçmek durumunda kalmıştır. Adı geçen devlet adamı, Sultan'ın huzuruna çıktıktan sonra almayı düşündüğü kararların, özellikle yaşlı emirlerin uhdesinde bulunan iktalı arazilerin onları sıkıntıya sevk edeceğini beyan etmiştir. Konuşmasının ilerleyen kısmında Sultan'ın tasarrufta bulunduğu

²² Berenî, *a.g.e.*, s. 59-64; es-Sihriñdi, *a.g.e.*, s. 40; Bedâüñi, *a.g.e.*, s. 89; Herevî, *a.g.e.*, s. 41-42; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 275-276; Köprülü, "Balaban", s. 265; Ahmed, *a.g.e.*, s. 255; Bayur, *a.g.e.*, s. 297; Konukçu, "a.g.m.", s. 409; Cöhçe, "a.g.m.", s. 707; Kortel, *a.g.e.*, s. 331-332.

kararın devlete uzun yıllar hizmeti geçenlerle alakalı kısmının yeniden gözden geçirmesini istemiştir. Bunun üzerine Sultan, yaşlı emirlerle alakalı kararını yürürlüğe koymamıştır.²³

Nakledilen bu hususlar etrafında bakıldığında, siyasî ve idarî açıdan yönetilmesi zor bir coğrafya olan Kuzey Hindistan, İl-tutmuş sonrası sağlanamayan istikrarın ardından zor bir sürece girmiştir. Bu zor süreç siyasî, idarî ve askerî açılardan olduğu kadar insanların ve devletin hakkını korumak noktasında da yer yer sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Balaban bu durumu gerek vekilliği gerekse de sultanlığı döneminde yakından takip etmiştir. İktalı araziler üzerinde tespit ettiği durum doğrudan hazineyi ve askerî işleyiş ile ziraî üretimi etkileyen bir duruma parmak basmak şeklinde tezahür etmiştir. Sorunu tespit etmek, uygun kararları belirlemek ve tatbik etmek şeklinde belirlediği durum, bir kesim açısından yeni bir mağduriyetin önünü açacağı için ilgili kararını yürürlüğe koymaktan geri durmuştur. Bu yönüyle adli olarak alacağı bir kararın idarî, askerî ve ziraî açıdan doğuracağı yeni sorunları göz önüne alarak belirlediği kararını icra etmekten uzak durmuş olması ihtimal dâhilindedir. Bu itibarla Balaban özelindeki nakillerden hareketle adalet bağlamında, pek çok anlamı devşirmek mümkündür. Mevcut durumu belgeler üzerinden görmek istemesi dikkatli bir karar alma sürecinde ve tecrübesinde olduğuna delildir. Durumu tespit edilenlerle alakalı bütüncül bir karar almaktan ziyade farklı grupların durumlarını göz önünde bulundurması devlet tecrübesinin varlığını ortaya koymaktadır. Yine kararın icrasından önce devlet adamlarının sözlerine değer vermesi, adli açıdan insanların rızasının arandığını göstermektedir. Kısacası ikta özelinde yaşanan bu durum, Orta Çağlarda yaygın şekilde görülen bir durumun Delhi’de yaşanan bir tezahürüdür. Bütün bunların hepsi birlikte düşünüldüğünde birbirinin içerisine girmiş ve bağlaşıklı hale gelmiş yapıların devlet ve adalet içerisindeki durumunu Aristo’dan naklen İbn Haldun şu şekilde verir:

“...Aristo’nun, garip bir daireye yerleştirdiği bu cümlelerin en önemlisi şu sözüdür: Dünya bir bahçedir, bunun duvarı devlettir. Devlet bir sultandır (authority, iktidar), sünnet (töre) bununla yaşar. Sünnet siyasettir, bu siyaseti hükümdar yürütür. Hükümdar bir nizamdır (nâzımdır). Ordu onu takviye eder. Ordu bir yardımcı ve destektir, mal ve para onun teminatıdır. Mal rızıktır, onu raiyye derler ve toplar. Raiyye kuldur, onu adalet korur. Adalet, kendisiyle ülfet edilen ve sayesinde dünyanın kaim olduğu bir şeydir ve dünya bir bahçedir. Bundan sonra (görüldüğü gibi Aristo’ya ait) sözler, tekrar baş tarafa dönmektedir. Sekiz cümleden meydana gelen bu hükemi ve siyasî sözler yekdiğeri ile irtibatlıdır. Son tarafları baş taraflara dönüşmektedir. Bu suretle baş tarafı belli olmayan bir daire biçiminde birbirine bitişmektedir.”²⁴

²³ Berenî, *a.g.e.*, s. 59-64; es-Sihriñdi, *a.g.e.*, s. 40; Bedâüñi, *a.g.e.*, s. 89; Herevî, *a.g.e.*, s. 41-42; Esterebâdi, *a.g.e.*, s. 275-276; Köprülü, “Balaban”, s. 265; Ahmed, *a.g.e.*, s. 255; Bayur, *a.g.e.*, s. 297; Konukçu, “a.g.m.”, s. 409; Cöhçe, “a.g.m.”, s. 707; Kortel, *a.g.e.*, s. 331-332.

²⁴ İbn Haldun, *a.g.e.*, s. 206-207.

Bu nakillerin Türk-İslâm medeniyeti bağlamındaki kayıtlarına yer veren eserlerden birisi olan Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacip, dört²⁵ temel üzerine kurduğunu ifade ettiği eserinde, adaleti ilk sırada konumlandırır ve onun doğruluk üzerine olduğunu kaydeder. Müellif, adaleti Kün-Toğdı adını verdiği gibi onu hükümdar yerine koymaktadır. Hükümdar ile vezirin konuşması sırasında hükümdarın adaletin vasıflarını vezire söylediğini ifade etmektedir. Gümüş tahtın üç ayak üzerinde durması üzerinden nakledilen kısımda; hükümdar üç ayaklı olan hiçbir şeyin yan yatmayacağını ve her daim düz ve doğru duracağını beyan ettikten sonra hükümdarlık makamının da aynı şekilde doğruluk üzere olduğunu kaydetmektedir. Aksi durumun ortaya çıkması halinde ise yan yatan bir şeyde olduğu gibi hükümdarın da doğruluktan ayrılması durumunda kıyametin kopacağını belirtmektedir. Nakillerin devamında hükümdar, vezire önüne gelen işleri doğruluk ile hallettiğini, bey ile halk ayırmasına girmeden işleri çözüme kavuşturduğunu nakletmektedir. Elinde bulunan ve sembolik bir değeri olan bıçak yardımıyla makama hakkını aramak için gelenlerin işlerini çok fazla uzatmadan hallettiğini diğer elinde bulunan şekerin de sembolik açıdan taşıdığı bir önemin olduğuna işaret etmektedir. Mağdur veya mazlum olarak kapısına gelen insanların adaleti bulması gerektiğini ifade etmektedir.²⁶ Önemli çıkarımlar sunan eser, devamlı ve ebedî bir beyliğin gerçekleşebilmesi için de adaletten ayrılmamanın ve halk üzerindeki zulmün kaldırılmasının ana ilke olduğunu beyan etmektedir.²⁷

6. Saltanat ve Hâkimiyet Çizgisinde Adil Davranan İsim ve Sultan Celâleddin Fîrûz Şah Halacı

Sultan Celâleddin, 1290'da tahta çıkmadan önce Balabanlı Hanedanı'nda görev almış devlet adamlarından birisidir. Adı geçen hanedanın Sultan Balaban sonrası karşı karşıya kaldığı durumun ardından bazı devlet adamlarının desteğiyle tahta çıkmıştır. Onun saltanat dönemi de Moğollar, Hindular ve bazı beylerin isyan girişimlerine karşılık vermek şeklinde geçmiştir. Burada bu durumlardan ziyade dönemin önemli dervişlerinden birisi olan Seydi Müvelleh²⁸ etrafında gelişen olaylar ve onunla beraber divân-ı mezâlimde muha-

²⁵ "Bunlar biri adalet olup doğruluk üzerinedir; ikincisi devlet olup, saadet ve ikbâl demektir. Üçüncüsü akıl olup, ululuk ifade eder; dördüncüsü ise kanaat ve afiyettir." Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, TTK, Ankara 2003, s. 8.

²⁶ Has Hacib, *a.g.e.*, s. 39-40.

²⁷ Has Hacib, *a.g.e.*, s. 63.

²⁸ "Seydi Müvelleh, Sultan Balaban'ın saltanatının hemen başında Delhi'ye gelmiş bir derviş idi. Sahra yakınında kurduğu hankahında halkı kendisine çekiyordu. Kısa sürede onun etrafına pek çok insan toplandı. Bunlar arasında Sultan Celâleddin'in Han-ı Hanan unvanını taşıyan büyük oğlu İhtiyâreddin de vardı. Yine büyük kadılar arasında yer alan Kadı Celâleddin Kaşani de hafta iki üç gece şeyhin hankahında kalmaktaydı. Seydi Mevla, Kadı Celâleddin ile yalnız kaldıkları sırada Sultan Balaban neslinin, bu dönemde hakir düşürüldüklerini ileri sürerek, fitne çıkarmaya çalıştı. Yaptıkları plan üzere Sultan Celâleddin'i tahttan indirdikten sonra Seydi Mevla'yı halife ilan edip, Sultan Nâsireddin'in kızıyla nikâhlayacaklardı. Kadı Celâleddin ise "Kadı Han" unvanını alarak Multan ıktasından sorumlu olacaktı. Bu plana dâhil olan emirler, melikler ve diğer kimselere de bazı vaatlerde bulunmuşlardı. Çıkarılmak istenilen fitneden haberdar olan Sultan Celâleddin, Seydi Mevla ile beraber hareket edenlerin hepsinin tutuklanmasını istedi." Bilal Koç, "Delhi Türk Sultanlığında Bir Derviş: Seydi Müvelleh ve Faaliyetleri Üzerine", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 22 (4), İzmir 2020, s. 1679-1700.

keme edilenlerin durumu ele alınmıştır. Seydi Müvelleh ve etrafında toplanan bazı kimselerin Balaban Hanedanı'nı yeniden kurmak için harekete geçtikleri Sultan Celâleddin'e bildirilince, duruma el koymuş ve adı geçen dervişle birlikte hareket edenlerin hepsinin tutsak edilmesini emretmiştir. O esnada Delhi'de bulunan Seydi Müvelleh ve beraberindekiler kısa sürede tutsak edilmişler ve birkaç gün içinde geniş bir meydanda halka açık olan bir yargılama yapılmıştır.²⁹ Sultan Celâleddin, adil bir yargılama yapmak için Haydarî dervişlerinin de aralarında bulunduğu din adamlarının muhakeme sırasında hazır bulundurulmalarını emretmiştir. Yargılamanın başladığı sırada Sultan'ın oğlu Erkli Han, sebebi kaynaklarda açıkça belirtilmeyen bir nedenden dolayı Seydi Müvelleh'in bulunduğu kısma doğru bir filin hızlı şekilde koşturulmasını istemiştir. Yapılan planın ardından Seydi Müvelleh öldürülmüştür.³⁰

Sultan'ın kurduğu mahkeme, etraflı bir sorgulamanın yapılacağına delil olmakla birlikte, Divân-ı Mezâlîm'in toplanacağı gün Haydarî şeyhlerinin hazır bulunmasını istemesi ise olayı etraflıca öğrenmek istemesinin sonucu olarak durmaktadır. Burada saltanata karşı geliştirilmesinden şüphelenilen bir durumun yanı sıra bir inanç akidesine mensup olan (müvellehlilik) bir dervişin ve etrafında toplananların şüphelenilen durumla alakalı önderlik ettiklerine dair iddialar, yönetim sarayında ciddi bir yankı uyandırmıştır. Yargılama sırasında Seydi Müvelleh ile birlikte yargılanan Kadı Celâleddin ile diğer bazı ileri gelenlerin ya mallarına el konulmasına ya sürgün edilmelerine ya da sadece görevden el çektirilmelerine dair karar verilmiştir. Bu kararlardan hareketle Sultan Celâleddin'in yargılama sırasında öldürülmeseydi Seydi Müvelleh ile alakalı kararının da benzer şekilde olacağı bir ihtimal olarak durmaktadır. Burada açıklığa kavuşturulması gereken durum ise Erkli Han'ın neden adı geçen dervişin öldürülmesine müdahil olduğudur ki, bununla alakalı kaynakların sunduğu bir saptama yoktur. Yine dervişin ölümünün ardından onun ölümüne sebep olanlarla alakalı Sultan'ın neler yaptığına dair de bir kayıt yoktur. Sultan Celâleddin, gelişen durum karşısında mesuliyetinin gereği olarak *Divân-ı Mezâlîm*'i kurup, sorunu bir bütünlük içerisinde münakaşa ve müzakere etmek istemişse de bunu tam olarak başaramamıştır.

7. Reayanın Hakkını Gözeten Sultan: Sultan Alâeddîn Muhammed Halacî

Sultan Alâeddîn Muhammed Halacî (1296-1316), İl-tutmuş, Nâsireddin Mahmud Şah ve Gıyâseddin Balaban gibi Delhi tahtında uzun süreli kalan bir hükümdardır. Onun dönemi de Çağataylılar ve Hindularla yoğun mücadelelerin yaşandığı bir devre olmuştur. Özellikle Orta ve Güney Hindistan'a kadar uzanan bölgede Hindulara karşı yoğun mücadele verilmiştir. Burada onun bu faaliyetlerinden ziyade dönem kaynaklarının naklettikleri önemli yönlerinden

²⁹ Berenî, *a.g.e.*, s. 208-212; İsemî, *a.g.e.*, s. 215-217; es-Sihrindî, *a.g.e.*, s. 65-67; Herevî, *a.g.e.*, s. 62; Bedâüni, *a.g.e.*, s. 117-119; Esterebâdî, *a.g.e.*, s. 328-333; M. Fuad Köprülü, "Firûz Şâh Halacî", *İA*, c. 4, MEB, İstanbul 1964, s. 665; Lal, Kishori Saran, *History of Khaljis (AD 1290-1320)*, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., New-Delhi 1980, s. 23-27; Konukçu, "a.g.m.", s. 418; Cöhçe, "a.g.m.", s. 710.

³⁰ Berenî, *a.g.e.*, s. 208-212.

birisi olan adaletli tutumu üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda bakıldığında Sultan Alâeddin, halkın bütün kesimlerinin adil bir şekilde idare edilmesini temel ilke belirlemiştir. Tahta çıkmasının hemen ardından Delhi pazarlarının (tahıl, kumaş, at ve köle pazarlarını) iç içe olmasını yasaklamış ve ayrı ayrı yerler belirlenmesini istemiştir. Halkın tahıl pazarında alış-veriş yaparken yüksek fiyat üzerinden ürün almasının ve esnafın da bu şekilde satış yapmasının önüne geçmek için narh uygulamasını (sabit fiyat uygulaması) başlatmıştır. Yine olağanüstü durumlar zuhur ettiğinde de (kuraklık ve kıtlık hali) belirlenen fiyatların değiştirilmemesini istemiştir. Satışa sunulan ürünlerin talebi karşılayamaması durumunda ise devlet ambarlarının açılmasını emrederek olağan satış sirkülasyonunun devamını sağlamıştır. Ürünlerin kalitesi, değeri ve miktarı üzerinde kontrolü sağlamak için birbirini kontrol edecek şekilde görevliler de (pazar başmüfettişi/şihne, denetçi, istihbarat görevlileri gibi) tayin edilmiştir. Halkın belirlenen fiyatların üzerinde satışa sunulacak ürünler karşısında ezilmemesi için tüccarlar üzerinde caydırıcılığı sağlayacak tedbirler (ürünlere el koyma, tezgâhını belirli süre kapatma gibi) de alınmıştır. İhtikârlık (stokçuluk yapma) durumuna fırsat verilmemesi için de fazla ürünün elden çıkarılması sağlanmıştır.³¹

Tahıl ürünleri üzerinden nakledilen bu malumat, zirai faaliyetleri, üretimi, ürünün pazara ulaşması, satışa sunulması şeklinde bir nakli ortaya koymakla birlikte bir taraftan da onun nasıl ve ne şekilde arz edileceğine dair belirlenen siyaseti ortaya koymaktadır. Bu yönüyle temelinde adil bir idari düzeni sağlamaya çalışan Sultan'ın yüklendiği misyonun gereği olarak halkını her türlü haksızlığa ve aldatmacaya karşı koruma politikası olarak gelişen bir yaklaşım olmuştur. Yine Delhi'ye getirilen kumaşların da satışa sunulması için yeni bir alan belirleyip, burada tüccarların satışına imkân tanımıştır. Adil Saray adı altında faaliyet gösteren kumaş pazarına getirilen kumaş türlerinin her birisi için fiyat belirlenmiş ve bu fiyat üzerinden tüccarların satış yapmaları sağlanmıştır.³² Benzer şekilde atlar için de cinslerine göre fiyatlar belirlenmiştir. Atların Delhi'deki at tüccarlarına doğrudan satılması yerine at pazarında satışa çıkarılması zorunlu hale getirilmiştir. Bu itibarla hem fiyat artışının önüne geçilmiş hem de atların kayıtları tutulmuştur. Ayrıca Delhi pazarına getirilen köle ve cariyeler için de belirli fiyat tarifeleri uygulanmıştır.³³

Dönem gelişmelerine ve hanedanın sorunlarına yakından nüfuz etmeye çalışan Sultan Alâeddin, sıkı ve yerinde tedbirler olarak nakledilen uygu-

³¹ Emir Hüsrev Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütûh*, Tash. Muhammed Vahid Mirza, National Book Foundation of Pakistan 1976, s. 21-22; Berenî, *a.g.e.*, s. 304-308, 318-319; İbn Battûtâ, *a.g.e.*, s. 413; Herevî, *a.g.e.*, s. 78-80; Esterebâdî, *a.g.e.*, s. 382-384, 387; M. Fuad Köprülü, "Alâeddin Halaci", *İA*, c. 1, MEB, İstanbul 1946, s. 280-281; Cöhçe, "a.g.m.", s. 713; a.y., "Kalaç Sultanlığı", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (25-28 Haziran 2007)*, TTK, Ankara 2008, s. 85; Bilal Koç, "Türk Hanedanı'nın Delhi Pazarındaki Denge-Denetim Sistemi: Sultan Alaeddin Muhammed Halaci Örneği", *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. I, Kırşehir, s. 1116-1118.

³² Dihlevî, *a.g.e.*, s. 21-22; Berenî, *a.g.e.*, s. 309-312; Herevî, *a.g.e.*, s. 79-80; Esterebâdî, *a.g.e.*, s. 384-385; Lal, *a.g.e.*, s. 208; Koç, "Türk Hanedanı...", s. 120-123.

³³ Berenî, *a.g.e.*, s. 310, 313-315; Esterebâdî, *a.g.e.*, s. 385-388; Koç, "Türk Hanedanı...", s. 123-129.

lamalarıyla devleti önemli bir güç haline getirmeyi bilmiştir. Bu yönüyle o kısaca yukarıda yer verilen politikalarından hareketle adil düzeni sağlamak için bütün güçleri ve grupları uyumlu bir halde idareye etmeye çalışmıştır. Dönem kaynaklarının ortaya koyduğu nakiller, Sultan Alâeddin'in bir imaj/ideal hükümdar tipi oluşturma çabasını aksettirmektedir ki, karşısına çıkması muhtemel muhalif girişimlere rağmen haksız rekabeti ve orantısız şekilde servet biriktirmeyi önlemeyi bilmiştir. Haksız kazanç elde etme girişimlerini sabit fiyat uygulamasıyla ve görevliler kanalıyla dengelemeye çalışarak etkisi uzun yıllar devam edecek olan bir uygulamanın önünü açmıştır ki, Firûz Şah Tuğluk (1351-1388) benzer uygulamalarla düzeni sürdürmeye çalışmıştır. Bunların hepsi birlikte düşünüldüğünde Delhi halkının tamamının faydasına olacak şekilde bir uygulamalar zinciri olmuştur. Bu yönüyle Sultan'ın uygulamalarına tarihi bir mana kazandırmıştır ki, herkesin hakkına razı olması, haksızlık yapmaması ve haksız kazanç üzerinden gelir elde etmemesi hedeflenmişse de bu sadece Sultan'ın dönemiyle sınırlı kalacak ve oğlu Kutbeddin bunu devam ettiremeyecektir. Sultan'ın politikaları zamanı ve sonrası için bir farkındalık oluşmasına imkân vermişse de bazı kesimler (Hindu köylerinde bulunan yerel Hindu idareciler) için huzursuzluk yaratabilmiştir. Dolayısıyla adaleti ve hakkı sağlamak ve yerine getirmek kolay olmamıştır ki her grubun ve sınıfın farklı taleplerini tam olarak karşılamak mümkün olmamıştır.

Burada Sultan Alâeddin üzerinden yer verilen politikaların arka planını daha iyi anlamak için dönem müelliflerinden Berenî'nin *Fetâvâ-yı Cihandâri* adlı siyasetname türündeki eserinde adaletle alakalı naklettiği kayıtlara yer vermek yerinde olacaktır. Berenî, “*adaletin din için, din için de adaletin lazım olduğunu*” kaydettikten sonra insanların bütün işlerinde bunun önemli olduğunu belirtmektedir. Hatta müellif, adaletin bir terazi olduğu üzerinden geliştirdiği yaklaşımında ise güçlü'nün-zayıfın karşısında ve dahi aralarındaki işlerin hayır veya şer olsun belirleyicisinin adalet olacağını kaydetmektedir. Yine müslim-gayrimüslim, âlim-cahil, akıllı-deli, köylü-şehirli, ev sahibi-misafir, doğru-yanlış, amir-memur, genç-yaşlı gibi durumlardan kaynaklanan konularda da adaletin bir terazi gibi, ilişkilerin seyrini belirlediğini nakletmektedir. Dolayısıyla bu şekilde haklılık ile haksızlığın ortaya çıktığını ve benzer durumlar karşısında halk arasında adaletin kalıcı bir özellik göstermesinin gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu yönüyle dinin ve adaletin toplumlar arasında belirleyiciliği ve dahi caydırıcılığına atıfta bulunan müellif, önceki ve sonraki ilim adamlarının hepsinin üzerinde mutabık kaldığı hususun “*dinin ve adaletin aynı anneden meydana gelen iki unsur olduğunu*” belirttiklerini vermektedir.³⁴

Sonuç

Orta Çağlarda adalet dairesi etrafındaki uygulamaların hepsine birlikte bakıldığında, bir dönemin ve tarihin varlığını ortaya koymakla birlikte süregelen bir geleneği de aksettirmektedirler. Yine devletin tayin ve tercihini,

³⁴ Berenî, *Fetâvâ...*, s. 66.

kişilerin adalet karşısında takındıkları tutumu ve dahi mülahazaları ortaya koymaktadır. Genel idare düzeninin ötesinde adalete ayrı bir anlam yüklediği nakledilen İl-tutmuş imajı, haksızlığın karşısında bir kalkan olarak duran hükümdarın varlığını göstermektedir. Delhi Türk Sultanlığı'nda hitap edilen toplum, genel itibariyle Müslümanlardan oluştuğu için toplumu ayakta tutan hukuk ilkelerinin dinden ve gelenekten beslendiği görülmektedir. Bu itibarla yukarıda yer verildiği şekliyle eşinin, sonucu maddi gelire dayanan talebini reddeden Sultan Nâsireddin örneğinden de görüleceği üzere, adalet anlayışının hak ve hukuk çerçevesinde bakıldığında İslâm geleneğinin bir yansıması olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer şekliyle zihninde oluşan büyük adalet anlayışını ve idealini Halife Ömer ile dolduran İl-tutmuş örneği vardır.

Devletin istikametini belirleyen yönlerden birisi olarak da önem arz eden adalet dairesinin mahiyeti burada aksettirilen olaylardan da net görülmektedir. Tarihçi açısından özellikle dışarıdan bakıldığında ayrıntı bir mesele olarak görülen adalet, döneme ve devlete dair verilen bilgilere bazı konularda cevap oluşturmaktadır. Burada yer verildiği şekliyle bir dönemin ve coğrafyanın yönetilen-yöneten çizgisindeki karşılıklı temayülleri arz eden bir alan olması buna delildir. Yine dönem açısından yer verilen bütün bu hususların tamamlayıcısı olarak hukuk ve adalet çizgisi, önemli saptamalar yapmaya imkân vermiştir. Bu itibarla İslâmiyet'in ve Türk töresinin idarede merkeze ve devletin temeline konumlandığı adalet, bir anlayış ve tezahür olgusu olduğu kadar muhakeme ve mütalaa süreciyle de hükümdara cesaret kazandıran bir alan olmuştur. Bu doğrultuda zor bir mesuliyet alanı olarak duran adalet, Delhi Sultanlarını da yer yer zorlamıştır ki, saltanatına karşı gelişen isyan halinde verilmesi muhtemel cezayı tatbik etmeye zorlanan Sultan Celâleddin, devlet adamlarının münazara ve münakaşalarının ardından, geçmişe ve birlikteliğe dayanan ruh çizgisinden bahisler açarak ağır şekilde cezalandırmayı öteleyebilmiştir. Devlet adamlarını hizaya getirmek ve kanunlar çerçevesinde tutmak isteyen Sultan Alâeddin örneği ise Delhi Türk Sultanlığı'ndaki en sert örnek olarak durmaktadır. Kanun dışı uygulamaların saraydan başlayarak çarşı pazara kadar ulaşacağı düşüncesinden hareketle sert cezalandırmaların en yoğun şekilde uygulandığı görülmektedir. Tahtta oldukça muktedir bir hükümdar olarak durduğu kaydedilen Alâeddin, siyasi ve askerî bakımlardan elde ettiği başarılarının verdiği cesaretle aldığı adli kararlarda da kesin sonuçlar elde etmeye çalışmıştır.

Muhakeme esnasında mevcut bilgilerin yanı sıra, isnat edilen suçlar çerçevesinde sultanların etraflı bilgilere de ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Yargılamalar sırasında önceden benzer suçlar karşısında ne gibi cezalar verildiğinin de araştırıldığı görülmektedir. Yargılamaya müspet tesirlerin etki etmesi bakımından dinî telkinlere de yer verildiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla da medeniyet noktasında uzun boylu bir arka plan kurulmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde kültürel unsurlardan yana da bir tercih geliştirilmiştir. Aybek'in adalet çizgisinde belirlediği vergi oranı ile İl-tutmuş'un gece so-

kaklarda dolaşması ve dahi Alâeddîn'in kurduğu idarî düzen hep birlikte düşünüldüğünde bu arka plan daha iyi anlaşılacaktır. Yine adli meseleler karşısında nitelikli bir soruşturmanın ve yargılamanın yapıldığını söylemek mümkündür.

Toplumsal dengeyi sağlamaya çalışan sultanlar sıkı güvenlik tedbirlerinin yanı sıra ağır suçlara karşı da müsamaha göstermemişlerdir. Dönem kaynaklarında nakledilen adli gelişmeler, mahdut olmakla birlikte keyfiyet bildirmek bakımından kıymetlidir ki, Balaban faslında yer verildiği şekliyle uygulanan kıyas bu bağlamdaki önemli kayıtlardandır. Sultan Alâeddîn dönemi gelişmelerinin mahiyetinden de anlaşılacağı vechle adaletle temayüz ettiği görülmektedir ki, saltanatını adaletle vasıta kıldığı anlaşılacaktır.

Adalet kavramı ve ilkelerinin soyut ve nazari mana ve mefhumunun ötesinde burada görüleceği üzere hükümdarlar ve olaylar üzerinden tarihçilerin tespiti ile ete kemiğe bürünmüştür. Türk-İslâm devlet anlayışının merkez kavramı, bu itibarla ortaya konmak suretiyle bunun bir idealize etme çabasından ziyade bir varoluş durumunun teşhisi olarak görülmesi gerektiği de sonuç olarak not edilmelidir. Bu itibarla gelenek, sünnet ve töre olarak anlatılan gelen normlar, devlet ve toplum hayatındaki belirleyici noktalardan birisi olmuştur. Sorunlar karşısında çözümün nasıl ve ne şekilde konumlandırılacağına dair hususlar, bazı durumlarda sözlü gelenekten de kaynağını alabilmiştir ki, Delhi Türk Sultanlığı'nda da bunun örnekleri mevcuttur. Hükümdarlık makamının kendilerine yüklediği misyonla hareket eden Aybek ve İl-tutmuş'un Hz. Ömer'in adalet anlayışı üzerinden buldukları güçlü referansları onları da çağlarının ötesine taşıyan yönler olmuştur. Kültür ve medeniyet dairesi içerisinde zikredile gelen ve idealize edilen -adil tutum- Sultan Nâsireddîn'in şahsında bir farkındalık oluşmasına ve görevini layıkıyla icra eden bir idareci pozisyonunu ortaya koymuştur. Bütün bu kayıtlar, hükümdarların devleti ve toplumu idare etmede gördükleri temel noktanın adalet olduğunu yansıtmaktadır.

Kaynaklar

AHMED, M. Aziz: *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, Tercüman 1000 Temel Eser, İstanbul 1975.

BAYUR, Yusuf Hikmet: *Hindistan Tarihi*, TTK, Ankara 1987.

BEDÂÛNÎ, Abdülkadir: *Müntehabü't-Tevârih*, Tash. Mevlevî Ahmed Ali Sahib, Mukd. Tevfik H. Subhanî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1380.

BERENÎ, Ziyâeddîn: *Târîh-i Firûzshâhî*, Tash. Mevlevî Seyyid Ahmed Han Sahib, Captain W. Nassau Lees, Kalküta 1862.

_____ : *Fetâvâ-yı Cihândârî*, Tash. Ali Muhammed Gitifirûz, Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şurâ-yı İslâmî, Tahran 1972.

CÖHÇE, Salim: "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

_____ : “Kalaç Sultanlığı”, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri (25-28 Haziran 2007)*, TTK, Ankara 2008.

CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc: *Tabâkât-ı Nâsirî*, Tash. Abdülhey Habibi, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1389.

DİHLEVÎ, Emir Hüsrev: *Hazâ'inü'l-Fütûh*, Tash. Muhammed Vahid Mirza, National Book Foundation of Pakistan 1976.

ES-SİHRİNDÎ, Yahya b. Ahmed b. Abdullah: *Târîh-i Mübârekşâhî*, Tash. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1391.

ESTERÂBÂDÎ, Muhammed Kâsım Hinduşâh: *Târîh-i Fırîşte*, Tash. Muhammed Rıza Nâsirî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1387.

HAS HACİB, Yusuf: *Kutadgu Bilig*, Çev. Reşid Rahmeti Arat, TTK, Ankara 2003.

HEREVÎ, Mevlânâ Nizâmeddin Ahmed b. Muhammed Mukîm: *Tabâkât-ı Ekberî*, By De Calcutta, Calcutta 1929.

İBN BATTÛTA, Ebû Abdullah Muhammed: *İbn Battûtâ Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2005.

İBN HALDUN, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî: *Mukaddîme*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2020.

İSEMÎ, Hâce Abdülmelik: *Fütûhu's-Selâtin*, Neşr. AS Usha & BA, Junior Lecturer in Persian (University of Madras), Madras 1948.

KOÇ, Bilal: “Türk Hanedanı'nın Delhi Pazarındaki Denge-Denetim Sistemi: Sultan Alaeddin Muhammed Halaci Örneği”, *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c. 1, Kırşehir 2018.

_____ : “Delhi Türk Sultanlığı”, *Ortak Türk Tarihi*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2019.

_____ : “Delhi Türk Sultanlığında Bir Derviş: Seydî Müvelleh ve Faaliyetleri Üzerine”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 22 (4), İzmir 2020.

KONUĞU, Enver: “Hindistan'daki Türk Devletleri”, *DGBİT*, c. 9, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.

KORTEL, S. Haluk: *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK, Ankara 2006.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad: “Alâeddin Halaci”, *İA*, c. 1, MEB, İstanbul 1946.

_____ : “Aybek”, *İA*, c. 1, MEB, İstanbul 1961.

_____ : “Balaban”, *İA*, c. 2, MEB, İstanbul 1961.

_____ : “Fîrûz Şâh Halaci”, *İA*, c. 4, MEB, İstanbul 1964.

LAL, K. Saran: *History of Khaljis (AD 1290-1320)*, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., New-Delhi 1980.

MÜBÂREKŞÂH, Muhammed b. Mansur b. Sadi: *Târîh-i Fahreddîn Mübârekşâh*, Tash. Edward Denison Ross, Royal Asiatic Society, London 1927.

NİZAMÎ, Taceddîn Hasan: *Tâcü'l-Meâsir*, Tash. Seyyid Emir Hasan Abidi, New-Delhi 1387.

Extended Abstract

Looking At The Practices Of Turkish Sultans In India Around The Foundation Of The Justice Department

One of the ways to best understand and reveal the history and administration of a state in the Middle Ages is the justice system. This system also offers strong references to the state's practices. Especially the mission imposed by the state or the dynasty to the ruler becomes evident with many symbolic examples when the office of justice is mentioned. Justice, has been considered indispensable in the Turkish Sultanate of Delhi to keep the ruler, state administrators and the people within the law in all compulsory situations and conditions. The understanding of justice, which has been specially developed in Islamic civilization and seen as the foundation of the state, has not only gained a special place for itself throughout history, but also turned into a philosophy. At this point, in India, where Islam came to life, Turkish and Islamic dynasties also rose and the approach they took at the foundation of the state became justice. In addition to an understanding of justice exalted as revealed by the sources of the period, it is seen that there are deep points presented to time through symbols. It is understood that trust is expected from the ruler or judge, who is in the position of representation, in order for justice to be manifested in a timely manner. As understood from the sources of the period, the written rules (such as the decree) that designed the life of the society and the rules that were transmitted verbally formed the main themes of the applied law. When look at all the practices around the justice department in the Middle Ages, it will be seen that they reflect the existence of an era and history as well as an ongoing tradition. The image of the *Il-tutmush*, which is conveyed that it gives a different meaning to justice beyond the general administrative order, shows the existence of the ruler who stands as a shield against injustice.

Since the society addressed in the Delhi Turkish Sultanate consists of Muslims in general, it is seen that the legal principles that keep the society alive are fed by religion and tradition. In this respect, as can be seen from the example of Sultan Nasır al-din, who rejected his wife's demand based on financial income, it is understood that the understanding of justice reflection of the Islamic tradition when viewed within the framework of law. In another way, there is an example of *Il-tutmush*, who filled the great understanding and ideal of justice in his mind with Caliph Omer. In this respect, justice, which Islam and Turkish tradition has positioned in the center of administration and the foundation of the state, has become an area that encourages the ruler with the process of reasoning and opinion as well as a phenomenon of understanding and manifestation. In this direction, justice, which stands as a difficult area of responsibility, has also forced the Delhi Sultans from time to time. As soon as Sultan Jalal al-din became aware of the revolt against his reign, he sought the opinions of statesmen to punish the criminals. A decision has emerged that those involved in the crime should be punished in the most severe way. Thereupon, the Sultan stated that some of the accused had done important services to the state in previous periods. For this reason, he said that he would not allow them to be heavily punished. The example of Sultan Ala al-din who wants to keep statesmen within the framework of the laws, stands as the harshest example in the Turkish Sultanate of Delhi. The Sultan Ala al-din period was also a period when harsh punishments were applied most intensely, with the idea that illegal practices would reach from the palace to the bazaar market. With the courage of his political and military achievements, Ala al-din tried to get definite results in his judicial decisions.

In addition to the available information during the trial, it is seen that the sultans need detailed information within the framework of the alleged crimes. During the trials, it was also investigated what kind of penalties were given for similar crimes before. It is understood that religious suggestions are also included in the judgment in terms of positive effects. In this respect, a tall background was tried to be established at the point of civilization. Likewise, a preference has been developed in favor of cultural factors. This background will be better understood when the tax rate determined by Aybek in line with justice, the wandering of *Il-tutmush* on the streets at night and the administrative order established by Ala al-din all together will be understood. Again, it is possible to say that a qualified investigation and judgment was made against judicial issues. Although it is seen that the Delhi sultans were trying to maintain social balance, they also took strict security measures. Again, they did not tolerate serious crimes. Although the judicial developments reported in the sources of the period are limited, they are valuable in terms of revealing the state of affairs. The punishment applied as stated in the Balaban chapter is one of the important records in this context. The concept of justice, beyond its abstract and theoretical meaning and notion, has become clear with the information given by historians on rulers and events, as can be seen here. The central concept of the Turkish-Islamic understanding of the state, justice, is discussed in this study as a diagnosis of a state of existence rather than an effort to idealize. In this respect, the norms that are described as tradition, circumcision and custom have been one of the determining points in the life of the state and society.